

УДК 371.12:316.454.52

Дубовик С.М. - викладач кафедри
педагогіки та психології КНЕУ

Формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки

Філософією сучасної освіти є її гуманізація та демократизація з метою всебічного розвитку особистості та визнання її найвищою цінністю для суспільства. Реалізація цих принципів в освітній системі має здійснюватись не тільки через зміст і методи навчання, а й за допомогою відповідної педагогічної взаємодії, яка будується на основі продуктивного стилю професійного спілкування вчителя з учнями. Тому формування зазначеного стилю у майбутніх викладачів є важливою умовою якісної професійної підготовки педагогічних кадрів.

Нагадаємо, що продуктивний стиль педагогічного спілкування був предметом дисертаційного дослідження Г.Коломієць [11], у якому автор вивчає вказаний феномен у рамках підходу щодо класифікацій стилів спілкування вчителя, розробленого В.Кан-Каликом. У той же час проблема формування продуктивного стилю педагогічного спілкування у майбутніх викладачів економіки не знайшла відображення в наукових працях. Вищевикладене викликало потребу в цілісному системному дослідженні зазначеної проблеми.

Тож метою першого етапу нашого дослідження була розробка теоретичних основ формування продуктивного стилю педагогічного спілкування. У зв'язку зі сказаним нам необхідно було уточнити поняття „продуктивний стиль педагогічного спілкування” та визначити структурні компоненти цього стилю.

Так, на основі результатів аналізу існуючих теорій щодо індивідуальних стилів спілкування й індивідуальних стилів педагогічного спілкування (Т.Аргентова, М.Березовін, О.Бодальов, В.Галузяк, А.Ісмагілова, В.Кан-Калик, Г.Ковальов, Я.Коломінський, А.Коротаєв, Є.Маствіліскер, Г.Мешко, І.Руденко, І.Суботський, Т.Тамбовцева, С.Шейн), а також продуктивного стилю педагогічної взаємодії (В.Горяніна) нами визначено критерії вирізнєння досліджуваного стилю в системі педагогічних стилів спілкування, а саме:

- активна позиція викладача та студентів у спілкуванні;
- спільні як близькі, так і дальні цілі спілкування;
- спільна відповідальність викладача та студентів за результати спілкування;
- ідентифікація й обособлення;
- діалогічна стратегія впливу.

З огляду на викладене та врахуванням результатів аналізу наукових досліджень [6; 7; 12] нами також розроблене визначення поняття „продуктивний стиль педагогічного спілкування”.

У результаті аналізу наукових підходів дослідження структури індивідуального стилю спілкування В.Мерліна [14; 15], В.Галузяка [3], С.Капітанець [8], М.Ковалю [10], Г.Мешко [16] та структури спілкування Г.Андрєєвої [1] нами визначені наступні структурні компоненти продуктивного стилю педагогічного спілкування.

Перш за все це мотиваційно-ціннісний компонент. Змістовий аспект цього компонента складають мотиви, які спонукають педагога до спілкування з учнями та впливають на продуктивність цього спілкування. До складу вказаного компонента також входять комунікативні установки, які визначають спрямованість і регулюють педагогічне спілкування.

Наступний, когнітивний компонент ми визначаємо як діяльнісно спрямовану професійну свідомість викладача, яка є рефлексивно-пошуково організованою системою психолого-педагогічних знань та знань теорії педагогічного спілкування. З огляду на викладене формування когнітивної складової продуктивного стилю педагогічного спілкування передбачає набуття студентами психолого-педагогічних знань і знань у галузі психології спілкування та розвиток у них рефлексії і пошукового мислення з метою творчого й педагогічно доцільного застосування отриманих знань. Як очевидно, реалізація зазначених завдань вимагає впровадження у процес професійної підготовки спеціально організованої технології навчання.

Важливо підкреслити, що саме синтез мотиваційно-ціннісного та когнітивного компонентів є внутрішньою регулюючою підструктурою професійного стилю спілкування педагога, яка формує зміст професійної свідомості та детермінує оцінку вчителем педагогічної ситуації і його вибір способів навчально-виховного впливу.

Зовнішня операційно-процесуальна підструктура продуктивного стилю педагогічного спілкування реалізується через перцептивний, інтерактивний та комунікативний компоненти, формування та

використання яких, у свою чергу, зумовлено його внутрішньою підструктурою, розглянутою вище. Розкриємо їх змістовий аспект.

Так, перцептивний компонент включає такі вміння педагога, які реалізуються у процесі професійного спілкування: правильно сприймати і розуміти особистість учня, його психічний стан; розуміти себе (свої цілі, мотиви, можливості тощо); адекватно сприймати та розуміти педагогічну ситуацію, у якій це спілкування розгортається.

Інтерактивний компонент зазначеної підструктури передбачає вміння викладача налагоджувати особистісні та ділові стосунки з учнями, впливати на них та здійснювати продуктивну педагогічну взаємодію. Очевидно, що інтерактивну складову продуктивного стилю педагогічного спілкування необхідно розглядати через її психологічні детермінанти, а саме соціально-психологічні якості викладача. Саме ці якості вчителя справді впливають на налагодження оптимальних взаємостосунків з учнями, на ефективність застосування навчальних і виховних заходів. Декларуючи обумовленість інтерактивних рис спеціаліста мотиваційно-ціннісним, когнітивним, перцептивним та комунікативним компонентами стилю, вважаємо, що розвиток вказаних структурних складників у студентів процесі їх професійної підготовки буде сприяти і розвитку в них таких особистісних характеристик, які є умовою ефективної педагогічної взаємодії. Вирішенню проблеми корекції соціально-психологічних рис у майбутніх викладачів сприятиме і спеціально організоване психологічне навчання, спрямоване на поглиблення самоусвідомлення й адекватного самосприйняття студентами своїх особистісних якостей, зіставлення їх із вимогами педагогічної діяльності та, на основі цього, визначення шляхів самовдосконалення і саморозвитку. Особливу увагу, на наш погляд, також необхідно приділити формуванню у студентів високої, адекватної самооцінки, яка обумовлює інші особистісні характеристики, що сприяють ефективності спілкування, глибокі перцептивні процеси і гуманістичну спрямованість у взаємодії з оточуючими.

Комунікативний компонент операційно-процесуальної підструктури передбачає володіння викладачем уміннями вербальної та невербальної комунікації. Так, на основі аналізу наукових досліджень педагогічного мовлення [4; 5; 17] ми виділили певні психолого-педагогічні вимоги до нього: змістовність, логічність, доступність, звукова та інтонаційна виразність, емоційність, енергійність, впливовість, чистота мовлення та відповідність літературним нормам, оптимальний темп мовлення.

Водночас уміння невербальної комунікації передбачає володіння педагогом оптико-кінетичними, паралінгвістичними, екстралінгвістичними та проксемічними засобами спілкування адекватно конкретній ситуації. Опрацювання психолого-педагогічної літератури щодо проблем немовленнєвого спілкування [9; 13; 18] дало нам можливість виділити ознаки, сукупність яких визначає уміння ефективної невербальної комунікації викладача, а саме: багатство виразних прийомів в операційному арсеналі вчителя, їх точність, доречність, експресивна оптимальність їх використання та візуальний контакт із партнером зі спілкування або з аудиторією.

Вищеподані результати теоретичного дослідження дали можливість перейти до наступного етапу роботи, який полягав у розробці технології формування продуктивного стилю педагогічного спілкування у майбутніх викладачів економіки.

Одним із важливих завдань, яке стояло перед нами у вирішенні зазначеної мети, був пошук та залучення нових інформаційних і методичних ресурсів, що забезпечать становлення у студентів досліджуваного стилю в рамках уже існуючих навчальних предметів „Психологія діяльності та навчальний менеджмент” і „Комунікативні процеси у навчанні”. Тому були ретельно проаналізовані навчальні програми зазначених курсів та виявлені можливості включення у навчальний процес методів і прийомів формування структурних складових продуктивного стилю педагогічного спілкування.

На основі проведеного аналізу розроблена рефлексивна модель формування досліджуваного стилю у студентів під час їх професійної підготовки до педагогічної діяльності. Розробка цієї моделі обумовлена тим, що рефлексія є психологічним механізмом усвідомлення свого „Я”, причин внутрішніх суперечностей поведінкових стратегій, результатів впливу на іншу людину і, як наслідок, забезпечує здатність людини аналізувати свою міжособистісну поведінку з метою її подальшої корекції та досягнення більш ефективних міжособистісних стосунків з оточуючими. Тобто, очевидно, що рефлексія є важливим чинником розвитку як внутрішніх структур особистості, так і її поведінкових патернів.

Вказана модель передбачала поетапний та послідовний розвиток у майбутніх викладачів структурних складових продуктивного стилю педагогічного спілкування у процесі вивчення ними предметів психолого-педагогічного циклу.

Результати експериментальних досліджень обумовили виділення трьох етапів у його формуванні. Розглянемо ці етапи.

Перший етап охоплював період вивчення студентами курсу „Психологія діяльності та навчальний менеджмент” (II курс навчання в університеті). Його метою є загальна психолого-педагогічна підготовка майбутніх викладачів. Так, у першому семестрі формується необхідна база знань із психології, а саме: вивчаються індивідуально-психологічні особливості людини, розкривається сутність понять „діяльність” і „взаємодія” та умови їх продуктивності, особливості міжособистісних стосунків та соціальних аспектів поведінки, феномен конфлікту і стратегії вирішення конфліктних ситуацій.

Робота на практичних заняттях у цей час націлена на підвищення психологічної компетентності майбутніх спеціалістів та формування у них психологічної готовності до педагогічної діяльності. Досягненню вказаної мети слугують такі практичні методи: самодіагностика студентами своїх психічних процесів, станів, властивостей; спостереження та самоспостереження; колективне обговорення й аналіз отриманих результатів і визначення шляхів самовдосконалення; аналіз професійних та життєвих ситуацій; дидактичні ігри і вправи. Реалізація зазначених методів роботи сприяє підвищенню самоусвідомлення студентами своїх психологічних властивостей; розвиває процеси самоаналізу, рефлексії та аналізу соціальних об’єктів і ситуацій; оптимізує їх самооцінку в бік позитивності й об’єктивності і, як наслідок, формує уміння більш глибокого та адекватного сприйняття і розуміння оточуючих; навчає продуктивній взаємодії з ними; активізує мотиви самовдосконалення; закріплює позитивні психологічні зміни у майбутніх педагогів.

Змістовий аспект вказаного курсу, що вивчається у II семестрі, сприяє усвідомленню студентами цілей та завдань навчального і виховного процесів, шляхів їх досягнення. Практичні заняття, які проходять у цьому семестрі, націлені на формування у студентів навичок та умінь творчого використання методів і прийомів педагогічної діяльності. Важливо зазначити, що одним із дидактичних методів, що реалізуються під час вказаних занять, є метод мікрОВикладання, який дозволяє студентам отримати не тільки методичний практичний досвід, але й досвід педагогічного спілкування з аудиторією. У процесі його реалізації стають очевидними комунікативні проблеми кожного студента і їх руйнівний вплив на ефективність методичних прийомів, що використовуються. Це впевнює майбутніх викладачів у важливості не тільки методичної професійної підготовки, але й у необхідності комунікативного самовдосконалення, формування продуктивного стилю педагогічного спілкування як важливого чинника професіоналізму вчителя.

Другий етап формування продуктивного стилю педагогічного спілкування охоплював період вивчення курсу „Комунікативні процеси у навчанні” (III курс навчання в університеті). Необхідно звернути увагу, що метою існуючої програми вказаного курсу є опанування студентами умінь ефективної професійної комунікації у педагогічній діяльності. У той же час, з огляду на розроблену нами структуру продуктивного стилю педагогічного спілкування, розглянуту вище, є очевидним, що засвоєння майбутніми викладачами різних технік спілкування забезпечує розвиток лише частини, а саме комунікативної складової зазначеного стилю. А тому концентрація уваги у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів лише на поведінкових аспектах спілкування не може забезпечити формування у них продуктивного стилю педагогічного спілкування. Саме тому в процесі викладання дисципліни „Комунікативні процеси у навчанні” ми ставили за мету не тільки формування у студентів різних комунікативних умінь, а й упровадження спеціальних засобів, які сприяють розвитку внутрішніх детермінант продуктивного стилю педагогічного спілкування у майбутніх викладачів економіки. Та, якщо формування когнітивного компонента вказаного стилю у учасників навчання здійснюється більшою мірою в період вивчення дисципліни „Комунікативні процеси у навчанні”, то робота з відповідної корекції їх мотиваційно-ціннісних диспозицій у цей період передбачає узагальнення, уточнення та закріплення результатів їх соціально-особистісного зростання, початок якого було покладено в курсі „Психологія діяльності та навчальний менеджмент”.

З метою вирішення зазначеної мети нами розроблений та впроваджений в економічному університеті під час читання курсу „Комунікативні процеси у навчанні” рефлексивний тренінг „Стиль спілкування викладача”. Вказаний тренінг реалізовувався протягом одинадцяти практичних занять. Його структура відповідала алгоритму соціального навчання, запропонованого В.Лабунською [19; 66-67], а саме послідовна реалізація основних етапів: перший етап – поведінковий (забезпечення ліквідації „дефіциту” комунікативних навичок); другий – особистісний, глибинний (корекція неефективних структур особистості). Водночас вказаний тренінг передбачав реалізацію принципів, що відповідають вимогам ефективного соціального тренінгового навчання [2; 20].

Останній, третій етап роботи з формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів охоплював період проходження студентами педагогічної практики (III курс навчання). Особливості вказаного етапу полягали в тому, що студенти в умовах реальної педагогічної діяльності мали можливість спілкуватися відповідно до сформованого у них стилю та вдосконалювати

його. Зі вказаною метою студенти отримували завдання, яке полягало у веденні „Щоденника самоспостереження професійної комунікативної діяльності”. Аналіз проблем, які виникали у практикантів під час їх педагогічної взаємодії з учнями, допомагали їм виявляти недоліки свого стилю професійного спілкування, що не зазнали корегуючих ефектів, розробляти оперативні дії з їх виправлення. Зазначена робота також була потужним фактором в усвідомленні студентами необхідності безперервного самовдосконалення свого стилю професійного спілкування у процесі майбутньої педагогічної діяльності та в окресленні напрямів, що вимагають такого вдосконалення.

Важливо зазначити, що із завершенням експериментального навчання вимірювалися рівні сформованості досліджуваного стилю в його учасників. Результати проведених вимірів показали, що реалізація у навчальній діяльності економічного університету розробленої нами моделі забезпечує значне зростання рівнів сформованості продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки.

Подальше дослідження проблеми продуктивного стилю педагогічного спілкування, на нашу думку, слід пов'язувати з вирішенням таких питань: вивчення змістового аспекту вирізнених компонентів цього стилю, вплив особистісних якостей викладача на оволодіння вказаним стилем, розробка спеціальних тренінгових програм з формування досліджуваного стилю у майбутніх викладачів.

Джерельні приписи

1. *Андреева Г.М.* Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
2. *Вачков И.В.* Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Уч. пособие. – М.: Ось-89, 2003. – 224 с.
3. *Галузьяк В.М.* Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1998. – 200 с.
4. *Годлевська А.І.* Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1998. – 201 с.
5. *Зайцева З.Г.* Особенности речи учителя как средства педагогического труда (на материале начальных классов): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1978. – 24 с.
6. *Исмаилова А.Г.* Стиль педагогического общения как системное явление // Системное исследование индивидуальности: Тез. докл. – Пермь: МО РСФСР, Пермск. гос. ин-т, 1999. – С. 102-104.
7. *Кан-Калик В.А., Ковалев Г.А.* Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования // Вопр. психол. – 1985. – №4. – С. 9-16.
8. *Канітанець С.В.* Педагогічні умови формування стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників: Дис. ... канд. пед. наук. – Хмельницький, 2001. – 222 с.
9. *Ковалев Г.А.* Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации у человека // Вопросы психологии общения и познания людьми друг друга: Сб.ст. / Ред. кол.: О.Г. Кукосян и др. – Краснодар: МВССО РСФСР, Кубан. гос. ун-т, 1979. – С. 14-24.
10. *Коваль М.С.* Формування індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів пожежної охорони: Дис. ... канд. пед. наук. – Вінниця, 1998. – 176 с.
11. *Коломиец Г.В.* Формирование продуктивного стиля педагогического общения во внеучебной деятельности студентов (на материале факультетов общественных профессий педагогических вузов): Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1989. – 184 с.
12. *Коротаев А.А., Тамбовцева Т.С.* Психологическая характеристика типов индивидуальных стилей педагогического общения // Интегральное исследование индивидуальности: теоретические и педагогические аспекты. – Пермь, 1988. – С. 23-31.
13. *Лабунская В.А.* Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). – Ростов-на-Дону: Ростов. гос. ун-т, 1986. – 134 с.
14. *Мерлин В.С.* Индивидуальный стиль общения // Психол. журн. – 1982. – Т.3. – №4. – С. 26-36.
15. *Мерлин В.С.* Очерки интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.
16. *Мешко Г.М.* Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів: Дис. ... канд. пед. наук. – Тернопіль, 1997. – 203 с.
17. *Пасинок А.І.* Теоретичні основи формування професійних мовленнєвих умінь у майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей: Дис. ... д-ра пед. наук., 13.00.04. – Харьков, 2002. – 425 с.
18. *Творогова Н.Д.* Формирование приемов общения студентов и преподавателей // Вопр. психологии. – 1983. – №6. – С. 88-91.

19. *Эмоциональные и познавательные характеристики общения* / Отв. ред. В.А.Лабунская. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. гос. ун-та. – 1990. – 176 с.
20. *Яценко Т.С.* Активная социально-психологическая подготовка. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.

УДК 378.011.31:37.03

Семенюк-Іванюк Л.Ю. - аспірантка РДГУ

Формування професійної свідомості майбутнього вчителя – основа розвитку синтетичного мислення

Нинішня школа вимагає від учителя здатності до змін, використання гнучких педагогічних технологій, постійного пошуку нових форм, неперервної роботи над собою.

Процеси, що відбуваються в національній свідомості, спричиняють необхідність урахування їх і в професійній свідомості, зокрема – учителя. Їх трансформація в освітню систему вимагає перегляду ставлення до поняття „мислення”, „педагогічне мислення”, „професійна свідомість” тощо.

З усієї сукупності необхідних на сучасному етапі для вчителя професійних якостей, знань, умінь, здібностей спробуємо визначити одну із найголовніших. У системі свідомості сучасної людини винятково велику роль відіграє мислення. Природно, що викладач прагне розвивати його у студентів. Проте вдосконалювати мислення тільки за допомогою „завдань для вправи мислення” не можна. Коріння і рушійні сили мислення знаходяться в усіх психічних пізнавальних процесах, процесах відчуттів і волі, структурно-динамічних сторонах особи, у сфері спілкування і системі міжособових відносин. Тому причиною неуспішності, яка виявляється в процесах мислення особливо яскраво, майже завжди є несприятливі структурні характеристики міжособових відносин, ментальні аспекти свідомості, а не слабкість розумових процесів [1; 79]

Цю проблему розробляли багато сучасних філософів, що є суттєво важливим для розвитку синергетичної парадигми. Це зокрема В.Афанасьєв, І.Блауберг, П.Йолон, Р.Карпінська, М.Попович, І.Цехмістро, Б.Юдін, В.Лутай, І.Добронравова.

Дослідження, що проводились останнім часом, доводять важливість взаємодії психології та педагогіки у процесі навчання і виховання майбутніх спеціалістів.

Питання формування певних типів мислення досліджували багато видатних науковців. Так, зокрема В.Давидов, О.Дусаविцький, Д.Ельконін, І.Лернер пропонують формувати *теоретичне мислення*. Д.Богоявленська, Б.Коротяєв, П.Кравчук, І.Лернер, О.Лук, В.Моляко, Я.Пономарьов, А.Шумілін та ін. наголошують на необхідності формувати *творче мислення*; А.Алексюк, В.Ільченко, Б.Коротяєв, І.Матюша, В.Разумовський та ін. вважають, що молодь повинна опанувати сучасну теорію пізнання, на основі якої формується *науковий, інтегративний стиль мислення*. Дослідники виокремлюють також важливість *алгоритмічного, глобального, інформаційного, процедурного, системного, технологічного, технічного, економічного та інших типів мислення*.

Глибокий аналіз обраної проблеми міститься у працях зарубіжних і вітчизняних науковців: С.Каргіна, А.Баталова, Н.Самоукіна, М.Нечаєва, Л.Виготського, С.Рубінштейна, А.Леонтьєва, Ю.Кулюткіна, Г.Сухоцької, базою для яких стали світоглядні ідеї В.Вернадського, Е.Леруа, П.Тейяра де Шардена, І.Канта.

Специфічні особливості професійного мислення в контексті практичної діяльності, як наголошують Г.Сухоцька та Ю.Кулюткін, визначають складність ситуацій, їх варіативність і мінливість, суперечливість, необхідність термінового прийняття рішень. Проблема професійної підготовки вчителя розкривається у працях О.Хомича та Є.Белозерцевої.

Обґрунтування проблеми формування синтетичного мислення, у свою чергу, базується на синтезі теорій філософії, психології, логіки, педагогіки: система критичної філософії про чуттєвість і розум (І.Канта); основи класичної філософії І.Фіхте, Ф.Шеллінга, Г.Гегеля; вчення про ноосферу та єдність природи і людини (В.Вернадського); закономірності й принципи процесу навчання: принцип єдності навчання та розвитку (Л.Виготський, Г.Костюк, В.Давидов, К.Ушинський та ін.), принцип активності учнів та студентів у навчанні (Ю.Бабанський, В.Лозова, Т.Шамова, Г.Щукіна та ін.); психолого-педагогічні концепції інтелектуального розвитку особистості та формування розумової діяльності в процесі навчання (П.Гальперін, В.Давидов, З.Калмикова, О.Леонтьєв, В.Паламарчук, С.Рубінштейн, О.Савченко, Н.Тализіна та ін.); технології розвивального та особистісно-зорієнтованого навчання (В.Давидов, О.Дусаविцький, Д.Ельконін, І.Якиманська та ін.); технологія проблемного навчання (І.Лернер,